

Uluslararası Antlaşmaların Analizi Üzerinden Adalet ve Kalkınma Partisi Döneminde Türkiye'nin Değişen Ortadoğu Politikası

Explaining Turkey's Foreign Policy in the Middle East through the Analysis of International Agreements

Gül ARIKAN AKDAĞ*
Aylin AYDIN ÇAKIR**

Öz

Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) döneminde Türk dış politikasının seyri pek çok araştırmaya konu olmuştur. Bu araştırmalar genellikle, bu dönem dış politikasında Ortadoğu'yla olan ilişkilerde bir artış ve bu ilişkilerde özellikle yumuşak güç kullanımına bir kayış olduğunu iddia etmektedirler. Bu araştırmaların temel savları ve bu savları destekleyen kanıtlar ikna edici olsa da Türkiye'nin dış politikasındaki değişimi sistematik ve bütüncül şekilde göstermekten uzak görünmektedir. Bu çalışmanın amacı AKP iktidarı döneminde Türkiye'nin Ortadoğu politikasında meydana gelen değişimin boyutları konusunda iddia edilen temel savları ampirik olarak test etmektir. Bu doğrultuda Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 1984 ve 2015 yılları arasında onaylanan uluslararası antlaşmalar imzacı taraflar, konu ve içerik bakımından kodlanmış ve literatürdeki dört temel hipotez bu orijinal veri seti kullanılarak test edilmiştir. İlk olarak, çalışmada AKP hükümetiyle birlikte Ortadoğu ülkeleriyle olan ilişkilerde bir yükselme olup olmadığı irdelenmiştir. Ardından, sert güç kullanımından yumuşak güç kullanımına bir kayma olup olmadığı araştırılmış ve varsa hangi yumuşak güç aracının daha çok kullanıldığı ampirik olarak gösterilmiştir. Son olarak, Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine yönelik politikasında farklı AKP hükümetleri boyunca dönemsel bir değişim olup olmadığı ortaya konulmuştur. Çalışmanın bulguları literatürde var olan hipotezleri kısmı olarak desteklemektedir. İlk olarak, veriler, AKP döneminde Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerde sayısal olarak bir artışı işaret ediyor olsa da bu artışın diğer bölgelerle olan ilişkilerle orantılandığında birinci ve ikinci AKP hükümetlerinin birinci ANAP hükümetinin

* Katip Çelebi Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Doktor Öğretim Üyesi, gul.arikan.akdag@ikc.edu.tr, Orcid: 0000-0003-0132-2055

** Yeditepe Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Doktor Öğretim Üyesi, aylin.aydin@yeditepe.edu.tr, Orcid: 0000-0002-3481-4876

gerisinde kaldığına işaret etmektedir. İkinci olarak veriler, literatürün iddia ettiğinin tersine sert güç kullanımında bir azalmaya veya yumuşak güç kullanımında bir artışa işaret etmemektedir. Aksine ikinci ve üçüncü AKP dönemlerinde güvenlik konularıyla ilgili yapılan antlaşmalarda belirgin bir artış göze çarpmaktadır. Üçüncü olarak, Ortadoğu ülkeleri ile imzalanan antlaşmaların analizi ekonomi içerikli antlaşmalarda bir artış olmadığını ama enerji, çevre, eğitim ve kültür gibi başka yumuşak güç araçlarının AKP'nin iktidara gelişi ile birlikte baskın hale geldiğini göstermektedir. Dördüncü olarak, veriler incelendiğinde, AKP dönemi Türkiye'nin Ortadoğu politikasında bölgedeki uluslararası örgütlerle olan işbirliği giderek artan bir yön gözlemlense de, önceki tüm hükümet dönemlerinden daha yüksek seviyede olmadığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: AKP, Türkiye, Ortadoğu politikası, Uluslararası Antlaşmalar, Yumuşak Güç

Abstract

Turkish foreign policy under AKP incumbency has been studied by a great number of scholars. These studies have mostly argued that there has been an increase in the relations of Turkey with the Middle Eastern countries and a shift towards soft power policies in these relations. Although the main arguments of these studies and their evidence are persuasive, they seem far from providing a systematic and uniform account of this change. The aim of this study is to fulfill this gap by testing the existing arguments on Turkey's Middle Eastern foreign policy under the rule of the AKP. In this regard, we test four key hypotheses by using the international agreements approved by the Turkish Grand National Assembly (TGNA) between the years 1984 and 2015. First, by looking at the signatory parties to these agreements we show whether there has been an increase in Turkey's relations with the Middle Eastern countries under the rule of the AKP. Second, by looking at the content of these agreements we investigate whether there has been a shift from using hard power to soft power mechanisms. By comparing all these factors across all governments that were in power since the 1980s we do not only empirically show to what extent Turkey's Middle Eastern foreign policy under the AKP government differs from the previous governments but also present the change in the level of activism and the use of foreign policy mechanisms across different AKP governments. The results of the study partly confirm the hypothesis present in the literature. First, although the data signals a quantitative increase in the relations with Middle Eastern countries when proportioned with the relations with other regions, it signals that the first and second AKP governments fall behind the first ANAP government. Second, in contrast to the arguments of actual studies, the data does not indicate a decrease in the use of hard power or increase in soft power policies. Contrary, a considerable increase can be observed in security issues during the second and third AKP governments. Third, the analysis of agreements signed with Middle Eastern countries indicates no increase in the economy but an increase in energy, environment, education, and culture related agreements. Lastly, although the analysis of the data shows an increasing trend in the relations with the international organizations during the AKP era, its magnitude is not higher than the previous governments.

Keywords: AKP, Turkey, Middle East Policy, International Agreements, Soft Power

Giriş

Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) döneminde Türk dış politikasının seyri pek çok araştırmaya konu olmuştur. Bu araştırmalar genellikle, AKP dönemi Türk dış politikasının önceki hükümet dönemlerinden farklı olup olmadığı, bir fark varsa bu değişimin hangi alanlarda ve nasıl gerçekleştiği ile bu değişimin olası sebepleri üzerinde durmaktadır. Mevcut çalışmalar, bu dönem dış politikasında Ortadoğu'yla olan ilişkilerde bir artış ve bu ilişkilerde özellikle yumuşak güç kullanımına bir kayış olduğunu gözlemlemektedir. Bu araştırmaların temel savları ve bu savları

destekleyen kanıtlar ikna edici olsa da Türkiye'nin dış politikasındaki değişimi sistematik ve bütüncül şekilde göstermekten uzak görünmektedir.

Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik dış politikasının AKP döneminde nasıl değiştiğini sistematik bir şekilde anlatmayı hedefleyen bu makale orijinal veriler kullanarak, 1984-2015 arasında Türk dış politikasını Ortadoğu özelinde inceleyecek ve AKP öncesi ve sonrası değişimi değerlendirecektir. Var olan çalışmaların büyük bir kısmı Türk dış politikasındaki değişimi söylem analizi üzerinden irdelemektedir. Fakat söylem düzeyinde meydana gelen bir değişimin her zaman dış politika uygulamalarına yansıdığını varsaymak çok gerçekçi bir yaklaşım değildir. Hükümetler, söylem düzeyinde politika değişimini gerçekleştirse dahi uygulama düzeyinde mevcut politikalarını devam ettirebilirler. Bu nedenle dış politikadaki değişimi anlatmak için hükümetlerin uygulamaları üzerine yoğunlaşmak bilimsel açıdan daha geçerli görünmektedir. Türk dış politikasındaki değişim bazı çalışmalar tarafından politik uygulamalar üzerinden değerlendirilse de bu çalışmaların genel zayıflığı, inceledikleri bölgeleri farklı biçimlerde tanımlamaları ve farklı düzeylerdeki politika uygulamalarına yoğunlaşmalarıdır. Bu sebepten ötürü, bu tür çalışmalar literatüre büyük bir zenginlik katmakla birlikte, birbirleriyle karşılaştırılmaları zor olması bakımından dış politikanın uzun dönemdeki sistematik değişiminin ortaya çıkartılması için elverişli değildir. Başka bir deyişle literatürde 1980'lerden bu yana Türkiye'nin Ortadoğu politikasının sistematik bir resmini çıkartıp, dönemsel olarak bu politikayı karşılaştıran bir çalışma eksiktir.

Bu çalışmanın amacı literatürdeki bu boşluğu doldurmaktır. Bu bakımdan çalışma, farklı tanımlamalar ve verilerle Türkiye'nin Ortadoğu politikasını inceleyen çalışmaların temel savlarını tek bir tanımlama ve veri seti kullanarak test etmektedir. Bir ülkenin imzaladığı uluslararası antlaşmalar o ülkenin dış politika eğilimini yansıtan önemli göstergelerden bir tanesidir. Bu doğrultuda bu çalışmada Türkiye'nin Ortadoğu politikasındaki değişim Türkiye'nin imzaladığı uluslararası antlaşmalar üzerinden incelenmektedir. Bu amaçla, Türkiye'nin 1984 ve 2015 yılları arasında imzaladığı ve Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tarafından onaylanan tüm ikili ve çoklu uluslararası antlaşmalar yıllar, imzacı ülkeler ve içerik açısından analiz edilmektedir.¹ Bu verilerle test edilen dört temel hipotez vardır. Antlaşmaların niceliksel olarak incelenmesiyle, Türkiye'nin AKP döneminde Ortadoğu'ya yönelik daha aktif bir dış politika eğiliminde olup olmadığı test edilmiştir. Antlaşmaların konu bazlı analizleri üzerinden ise, Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik dış politikasında güvenlik gibi sert güç politika araçlarının yerine ekonomi veya kültür gibi yumuşak güç politika araçlarının ön plana çıkıp çıkmadığı irdelenmiştir. Son olarak, gerek nicel gerekse içerik açısından Ortadoğu bölgesine yönelik politikalarda dönemsel bir değişim olup olmadığı incelenmiştir.

1 Bu çalışmanın amacı Türkiye'nin Ortadoğu politikasını AKP öncesi hükümet dönemlerini AKP hükümetleri ile karşılaştırmalı olarak incelemektir. 1980 darbesi sonrası ilk seçim Aralık 1983 tarihinde yapıldığı ve Aralık ayında TBMM tarafından onaylanan bir uluslararası antlaşma bulunmadığı için çalışmanın veri tabanı Ocak 1984 tarihi ile başlamaktadır. Verileri toplama ve kodlama aşaması 2016 yılında gerçekleştiği için 11 Kasım 2015-24 Haziran 2018 tarihleri arasında görev alan dördüncü AKP dönemi analize dahil edilmemiştir. Üçüncü AKP dönemi 7 Haziran 2015 genel seçimleri ile sona erdiği için veri tabanı Haziran 2015 tarihi ile bitmektedir.

Sonuç olarak bu çalışmada, son 30 yılda TBMM tarafından onaylanan uluslararası antlaşmalara bakılarak Türk dış politikası sistematik bir şekilde incelenmekte ve farklı hükümetlerin Ortadoğu'ya yönelik dış politikaları karşılaştırılmaktadır. Bu şekilde, AKP dönemi dış politikasının nasıl değiştiği geçmişteki hükümetlerle karşılaştırılarak açıklanmaktadır. Yaratılan yeni veri tabanı Türkiye'nin Ortadoğu politikasını sayısallaştırarak literatürde var olan birçok hipotezi test etme imkânı sunmaktadır. Bu çalışma aynı zamanda sadece Türkiye özelinde değil, genel olarak bir ülkenin imzaladığı uluslararası antlaşmaların o ülkenin dış politikasını anlamak için faydalı olup olmadığını da göstermektedir.

Bu amaçlar doğrultusunda makale aşağıdaki şekilde devam etmektedir: İlk bölüm Türkiye'nin Ortadoğu politikası üzerine yazılmış çalışmalar üzerinden AKP dönemi Ortadoğu politikasının diğer hükümetler döneminden ne derece ve nasıl farklılaştığını anlamaya çalışmaktadır. İkinci bölüm, temel hipotezleri tanıtarak, verilerin nasıl toplandığını, temel değişkenlerin nasıl ölçüldüğünü belirtmektedir. Makalenin üçüncü ve sayısal bölümünde, hipotezler test edilip sonuçlar açıklanmaktadır.

AKP Dönemi Türkiye'nin Ortadoğu Politikası: Literatür Taraması

AKP iktidarı döneminde Türkiye'nin Ortadoğu politikası üzerine yapılmış mevcut çalışmalar, bölgeye yönelik oluşturulan politikada bir değişimden söz ederken, bu değişimi üç ana boyut altında toplamaktadır. Bu boyutlardan ilki, AKP ile birlikte Türk dış politikasında Batı'dan Ortadoğu'ya bir kayma olup olmadığı tartışmasıdır. İkinci boyut, bölgeye yönelik geliştirilen politikaların içeriğine yoğunlaşarak sert güç kullanımının yerini yumuşak güç kullanımına bırakıp bırakmadığının incelenmesi, yumuşak güç kullanımının artışının ortaya konulmasıdır. Son boyut ise bu değişimlerin AKP iktidarının her döneminde aynı olmadığı ve dönemsel olarak değişime uğradığı iddiasıdır.

Literatürde eksen kayması olarak tartışılan birinci boyuttaki çalışmaların tümünün genel bulgusu AKP iktidarıyla birlikte Ortadoğu bölgesindeki ülkelerle sürdürülen ilişkilerde bir yoğunlaşma olduğudur (Öniş ve Yılmaz, 2009; Öniş, 2011; Aras, 2014; Müftüler Baç, 2014; İpek, 2013; Özcan et al, 2015; Parlar Dal, 2012). Bu yoğunlaşmanın Türkiye'nin eski ticaret ortağı olan Batı'yla olan ilişkilerinde bir azalmayla birlikte gelip gelmediği tartışmanın ana eksenini oluşturmaktadır. Türkiye'nin önceliklerindeki bu değişim araştırmacılarca farklı araçlarla incelenmiştir. AKP liderlerinin söylemlerini analiz eden çalışmalar Türkiye'nin dış politikasında bir 'İslamlaşma' veya 'Ortadoğululaşma'dan söz etmektedirler (Sözen, 2010; Bilgin ve Bilgiç, 2011; Güney ve Mandacı, 2013; Yalvaç, 2014).

Türkiye'nin İslam dünyasıyla artan ilişkileri bu çalışmalar tarafından geleneksel Türk dış politikasından bir kayma olarak değerlendirilmiş ve özellikle 2007'den sonra dış politikada Batı'dan Doğu'ya doğru bir kayış olduğu iddia edilmiştir (Sözen, 2010). Örneğin, Bilgin ve Bilgiç'e (2011) göre, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin kendisini Batı medeniyetinin bir parçası olarak değil de, Ortadoğu, Orta Asya ve Trans-Kafkasya'nın içinde olduğu medeniyet havzasının

lideri olarak görmesi bir değişimdir. Bununla birlikte, bazı çalışmalar da söylemsel düzeyde, bu Ortadoğuluşmanın, Batıdan bir uzaklaşmayla birlikte gelmediğini, tersine Batıyla artan ilişkilerle ortaya çıktığını iddia etmektedir. Örneğin Sözen (2010) göre, dönemin Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun 'Stratejik Derinlik' konseptinin önemli bir boyutu Türkiye'nin Batı ve Doğu arasında bulunan coğrafi ve tarihsel konumundan dolayı sadece Ortadoğu mirasına sahip çıkması değil aynı zamanda Batılı kimliğini de benimsemesi gerektiği düşüncesidir. Benzer şekilde Balcı ve Miş (2008), Adalet ve Kalkınma Partisi'nin "Medeniyetler İttifakı" görüşü altında Batı'yla Doğu arasındaki sorunların çözümünde verdiği öncelikten bahsederken, her iki tarafla artan ilişkileri geliştirme gerekliliğine işaret etmektedir.

Ortadoğu politikasındaki değişim sadece söylem analiziyle değil aynı zamanda siyasi çıktıların incelenmesiyle de ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmalar içerisinde Türkiye'nin genel olarak Ortadoğu politikasını inceleyenler olduğu kadar, belirli ülkelerle olan ilişkilere yönelenler de vardır. Ne var ki, bu araştırmaların büyük kısmı sadece Ortadoğu bölgesine odaklanarak, bölgedeki ülkelerle olan ilişkilerdeki artışa yoğunlaşmaktadır. Örneğin, İpek (2013) ve Kirişçi (2009) gibi araştırmacılar, Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarında Ortadoğu ve Afrika bölgeleriyle yükselen ticari ilişkileri ortaya koymuştur. Müftüler Baç, Irak'la olan ilişkilerde ticaret ve doğrudan yatırıma odaklanarak, Türkiye'nin Irak'taki politikasının "aktivizm"e dönüştüğünü iddia etmektedir. Bu bulgular Türkiye'nin Ortadoğu ile artan ilişkilerini desteklemesine rağmen, bu değişimin Avrupa'dan bir uzaklaşmaya işaret edip etmediğini göstermemektedir. Bir istisna, ticaret ve dış yatırım verilerine bakarak Türkiye'nin Ortadoğu ile ilişkilerindeki artışın Avrupa ülkeleri pahasına meydana geldiğini irdeleyen Kutlay (2011) ile Çakır ve Akdağ'ın (2017) çalışmalarıdır. Bu boyutta bir başka bakış açısı, Öniş ve Yılmaz (2009) tarafından ortaya atılmıştır. Araştırmacılar, Türkiye'nin bölgesel önceliklerinin dönemsel olarak değiştiğini iddia etmektedir. Buna göre, AKP dönemi Türk dış politikası iki döneme ayrılmaktadır. İlki 2002'den 2005'e kadar süren ve Avrupalılaşmanın altın çağı olarak nitelendirilen dönemdir. Bu dönemde hem Avrupa hem de Ortadoğu ile olan ilişkilerde bir artış söz konusudur. Özellikle 2007'den sonra Türk dış politikası 'Avrupalılaşmadan', 'gevşek Avrupalılaşma', ya da 'Yumuşak Avrupa-Asyalaşma'ya doğru evrilmektedir. Avrupa Birliği ile olan ilişkilerin bir kördüğümüne gelmesinden sonra, Avrupa ile olan ilişkiler gevşek bir şekilde devam ederken eski Sovyet alanı (Orta Asya ve Kafkasya) ve Ortadoğu ile olan ilişkilerde bir yoğunlaşma görülmektedir.

AKP döneminde Türkiye'nin Ortadoğu politikasında meydana gelen değişimin literatürde belirtilen bir başka boyutu, bu coğrafyadaki ülkelerle geliştirilen ilişkilerin içerik açısından çok boyutluluğudur. Bu bağlamda, pek çok çalışma, bu dönemde tek boyutlu ve güvenlik araçları odaklı bir Ortadoğu politikasının terkedilip çok boyutlu ekonomi, diplomasi, kültür gibi yumuşak güç araçlarının kullanıldığı bir politikanın benimsendiğini iddia etmektedir (Sözen, 2010; Müftüler Baç, 2011; 2014; İpek, 2013; Kirişçi, 2009; Ennis ve Momani, 2013; Kutlay, 2011; Tür, 2011; Hatipoğlu ve Palmer, 2014; Parlar Dal, 2016; Oğuzlu, 2007). Örneğin, Parlar Dal (2016), Türkiye'nin 2012 'Yumuşak Güç Anketi'nde yumuşak güç araçları kullanan ülkeler arasında ilk yirmiyeye girerek bölgedeki pek çok ülkeyi ve Çin, Rusya gibi küresel güçleri geride bıraktığını belirtmektedir. Mevcut çalışmaların tümü sert güç kullanımından yumuşak güç kullanımına

bir kayışı ortaya koysalar da, her çalışma yumuşak güç kullanımının farklı bir boyutunu incelemektedir. Ennis ve Momani'nin (2013) çalışması farklı yumuşak güç boyutlarının bir arada incelendiği bir çalışma olmasından dolayı diğer çalışmalardan ayrılmaktadır. Araştırmacılar, Arap Baharı'ndan sonra kamu diplomasisi, medya, ekonomik teşvik ve İslami değerler gibi dış politika araçlarının Adalet ve Kalkınma Partisi tarafından Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkeleriyle olan ilişkilerde kullanıldığının ortaya koymuştur.

En çok incelenen boyutlardan ilki Türkiye'nin bölgedeki ülkelerle ilişkilerinde ticaret ve doğrudan yabancı yatırım gibi ekonomik araçların yeridir. Çalışmalar Türkiye'nin bölge ülkeleriyle olan ilişkilerinde bu araçların en sık kullanılan araçlar olduğunu ortaya koymaktadır (Kutlay, 2011; Kirişçi, 2009; İpek, 2013; Hatipoğlu ve Palmer, 2014). Kutlay (2011) , 2003-2010 yılları arasında Ortadoğu ülkeleriyle yapılan ticaret hacmine bakarak AKP dönemi boyunca bölge ülkeleri ile ticaretin artarak devam ettiğini ortaya koymaktadır. Benzer şekilde, Kirişçi (2009); İran, Irak, Suriye, Mısır, İsrail gibi Ortadoğu ülkeleriyle olan ticaretteki artışı 1997 ve 2005 yıllarını karşılaştırarak ortaya koymaktadır. Doğrudan yabancı yatırım alanında ise, İpek (2013) 1990-2001 ve 2002-2010 dönemlerindeki TİKA (Türkiye İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı) yatırımlarını karşılaştırarak, AKP hükümeti döneminde Ortadoğu ve Afrika bölgelerine devlet tarafından yapılan doğrudan yatırımların artışına işaret etmektedir.

Ülke bazında yapılan çalışmalarda ise Türkiye'nin Suriye, İran ve Irak ile gelişen; İsrail'le gerileyen ilişkilerini konu alan pek çok çalışma bulunmaktadır. Çalışmalar Türkiye'nin bu ülkelerle olan ilişkilerindeki değişimin temel sebebinin, Türkiye'nin değişen güvenlik algısı ve yeni ekonomik pazarlar arama çabası olduğunu ve bu sebeple ilişkilerin güvenlikten ekonomik işbirliğine doğru kaydığını iddia etmektedir. Suriye üzerine yapılan çalışmalarda, Arap Baharı'nın bu ülkeye sıçradığı 2011 yılına kadar Türkiye'nin Suriye ile olan ilişkilerinde, ekonomik işbirliğinin yükselen önemi vurgulanmıştır (Demirtaş-Bagdonas, 2014; Aras ve Karakaya Polat, 2008). Buna karşın, 2011 yılından sonrasını inceleyen çalışmalar bu ilişkilerde bir değişim olduğunu öne sürmüştür. Demirtaş-Bagdonas (2014), Suriye'deki krizin ardından Türk siyasetçilerinin Suriye konusundaki söylemlerinde 'ortaklık' vurgusundan 'tehlike' vurgusuna doğru bir kayma olduğunu iddia etmektedir. Benzer bir görüş Demirtaş (2013) tarafından ortaya atılmaktadır. Diğer yandan, Çakmak'a (2016) göre Türkiye'nin geliştirdiği politika seçicidir. Türkiye, mülteci krizine karşı oluşturulan politikalarda güvenlik odaklı söylemler geliştirmekten kaçınmış olsa da sınır ihlalleri konusunda bu tür söylemler ortaya koymuştur. Türkiye'nin İran ile olan ilişkilerini inceleyen çalışmalar, AKP hükümetiyle birlikte, Türkiye'nin değişen güvenlik algısı çerçevesinde iki ülke arasındaki ilişkilerin özellikle ekonomik ilişkiler çerçevesinde bir ivme kazandığının altını çizmiştir (Aras ve Karakaya Polat, 2008; Ehteshami ve Elik, 2011). Ne var ki Akbarzadeh ve Barry'ye (2017) göre bu ivme Arap Baharı'ndan sonra iki ülkenin bölgedeki zıt politikalarından dolayı düşüşe geçmiştir. Türkiye'nin Irak'la ilişkilerini inceleyen çalışmalar benzer görüşlere sahiptir. Örneğin Müftüler Baç (2014) iki ülkenin ekonomik ilişkilerine odaklanarak, 2007'den sonra Türkiye'nin ticaret ve doğrudan yabancı yatırım araçlarını kullanarak Irak'ta daha aktif bir dış politika sergilediğini iddia etmektedir. Benzer bir sav, yükselen ticari ilişkilere, Türkiye tarafından yapılan alt yapı yatırımlarına ve petrol antlaşmalarındaki artışa dikkat çeken Barkey

(2011) tarafından da ortaya atılmıştır. Yapılan çalışmalar Türkiye'nin İsrail ile olan ilişkilerinde ise tersine bir gelişme olduğunu ortaya koymaktadır. 1990'lı yıllarda stratejik ortaklık üzerine kurulu olan ilişkilerin özellikle 2009'dan sonra giderek çatışmacı bir hal almaya başladığı ve İsrail'in bölgedeki güvenlik politikalarının Türkiye tarafından meşru sayılmadığı görülmektedir. Çalışmalar bu gerilemenin Türkiye'nin iç politika ve dış politika alanlarında artan güvenlik kaygısından kaynaklandığını iddia etmektedir (Balci ve Kardeş, 2012; Aytürk, 2011).

Literatürde bahsedilen bir başka yumuşak güç kullanımı kültürel ilişkilerin güçlenmesine yönelik oluşturulan dış politika araçlarıdır. Kültürel ilişkilerin arttırılması pek çok araştırmacı tarafından dile getirilmiş olmasına rağmen, sayısal olarak bu artışı ortaya koyan çalışmalar ne yazık ki mevcut değildir. Yine de, araştırmalar Türkiye'nin Ortadoğu ülkelerinde okullar açmak ve bu ülkelere gelen öğrencilere burs vermek gibi eğitim politikalarını (Kirişçi, 2011; 2012), Türk televizyon programları veya dizileri gibi kültürel metaları (Ennis ve Momani, 2013; Altunışık ve Martin, 2011) dış politika aracı olarak kullandığına işaret etmektedir.

Yumuşak güç kullanımının son boyutu Türkiye'nin bölgedeki uluslararası örgütler içerisinde ne kadar aktif bir rol oynadığıdır. Bu boyut örgütler aracılığı ile hem ekonomik ilişkilerin kurumsallaştırılmasında hem de bölgedeki sorunların çözümünde bir platform oluşturma çabalarını kapsamaktadır (Öniş ve Yılmaz, 2009; Müftüler Bac, 2011; Hatipoğlu ve Palmer, 2014; Meral ve Paris, 2010; Özpek ve Demirağ, 2014). Çalışmalar Türkiye'nin İslam Konferansı Örgütü, Arap Ligi gibi mevcut örgütlerde daha aktif rol aldığını, ve yeni bölgesel örgütlerin oluşumu için öncülük ettiğini ortaya koymaktadır (Özcan et al, 2015, s. 1438). Bu dış politika araçları literatürde ele alınmasına rağmen sayısal bir analiz mevcut çalışmalar tarafından gerçekleştirilmemiştir.

Literatürde yer bulan bir başka tartışma, özellikle Arap Baharı sonrasında AKP'nin Ortadoğu politikasında bir değişim yaşandığı üzerinedir. Bu değişimin özellikle Arap Baharı'nın Suriye üzerine olan etkisiyle, Mısır'da meydana gelen askeri darbeye, ve Irak ve Suriye'de IŞİD'in oluşturduğu tehdit ve istikrarsızlıkla daha da belirginleştiği iddia edilmektedir (Özpek ve Demirağ, 2014; Çakmak, 2016; Özdamar et al, 2014; Oğuzlu, 2016; Parlar Dal, 2016). Bu araştırmalara göre Türkiye'nin Ortadoğu bölgesiyle olan ilişkilerinde hem bir azalma hem de askeri sert güç kullanımında bir artış göze çarpmaktadır. Afganistan, Libya, Irak ve Suriye sorunlarını inceleyen Özpek ve Demirağ'a (2014) göre Türkiye'nin Ortadoğu politikasında önemli bir değişim askeri müdahale karşıtı bir söylemden askeri müdahaleyi destekleyici bir söyleme doğru kaymasıdır. Çakmak (2016), Türk hükümetinin Suriye'deki kriz sırasında Rus savaş uçağının düşürülmesiyle ulusal güvenlik odaklı bir politika uyguladığını iddia etmektedir. Parlar Dal'a (2016) göre ise bölgede yaşanan gelişmeler Türkiye'nin bölgesel performansını ekonomi ve ticaret alanında düşürmekte, kurumsal gücünü ve model olma potansiyelini zedelemektedir.

Genel olarak bakıldığında literatürde, Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleri ile olan ilişkilerinde AKP döneminde bir yoğunlaşma olduğu vurgulanmaktadır. Ancak bu savların çoğu diğer hükümet dönemlerini göz önünde bulunduran karşılaştırmalı analizlere dayanmamaktadır. Daha da önemlisi Türkiye ve Ortadoğu ülkeleri arasındaki ilişkilerin yoğunluğu sistematik olarak ölçülüp,

yıllar boyunca bu ilişkilerin yoğunluğundaki değişim ampirik olarak test edilmemiştir. Literatürde ticaret, doğrudan yabancı yatırım, kültürel işbirliği ve uluslararası örgütlerde faaliyet gibi farklı yumuşak güç araçlarının AKP tarafından kullanıldığı ortaya konmasına rağmen, çalışmaların oldukça geniş bir yelpazede olması ve kimi araçların sayısal olarak ölçülmemesi sistematik ve ampirik bir karşılaştırma yapmayı zorlaştırmaktadır. Bu çalışmanın amacı bu boşluğu Türkiye'nin Ortadoğu politikasındaki değişiminin sistematik bir analizini mümkün kılacak bir veri setiyle doldurmaktır. Verilerin toplanmasında ve analiz edilmesinde kullanılan yöntem bir sonraki bölümde detaylı bir şekilde anlatılmaktadır.

Dış Politika Analizinde Uluslararası Antlaşmaların Yeri

Dış politika, bir ülkenin belli amaçlar doğrultusunda başka ülkeler veya uluslararası kuruluşlar ile kurduğu ilişkileri, aldığı kararları ve davranışları ifade eder (Viotti ve Kauppi 2010:449). Bütün bu ilişki ve davranışlar diplomasiden, ticarete, savaştan, ekonomik yaptırımlara kadar geniş bir yelpazede değişkenlik göstermektedir.

Genel olarak dış politika analizi literatürüne baktığımız zaman, uluslararası antlaşmaların özellikle savaş/çatışma alanında ön plana çıktığı görülmektedir. İmzalanan ittifak veya ticaret antlaşmalarının ülkeler arasındaki barışı korumada ne kadar etkili olduğu üzerine pek çok çalışma mevcuttur (bkz. Leeds vd. 2002; Mitchell ve Hensel 2007; Leeds 2003; Russett ve Oneal, 2001; Mansfield ve Pevehouse 2000; Mansfield vd., 1998). Bu çalışmaların temel savları imzalanan ticaret veya ittifak antlaşmalarının imzacılar arasında gelecek beklentisini arttırdığını ve bu durumun karşılıklı güven seviyesini arttırarak imzacı ülkeler arasındaki barışı sağlamlaştırdığını ortaya koymaktadır. Başka bir deyişle imzacı ülkeler arasındaki güven seviyesini arttıran bir etken olarak görülen antlaşmaların bu ülkelerin silahlı çatışmaya girme ihtimallerini düşürdüğü savunulmaktadır.

Bir ülkenin uluslararası bir antlaşmaya taraf olması ya da başka bir ülke ile ikili bir antlaşma imzalaması belli başlı bir dış politika aracı olarak görülse de aslında o ülkenin dış politika alanındaki eğilimini doğrudan yansıtmaktadır. İmzalanan antlaşmaların içerikleri göz önünde bulundurulduğunda bu antlaşmaların bir ülkenin dış politikasını önemli ölçüde etkilediğini söyleyebiliriz. Örneğin bir ülke ile imzalanan ticaret antlaşmaları, o ülke ile ekonomik alanda kurulan diğer ilişkileri de doğrudan etkilemektedir (bkz. Sauvant ve Sachs 2009). İmzalanan ittifak antlaşmalarının sonucunda imzacı ülkeler arasında barışın sağlanması da yine bu duruma örnek olarak verilebilir (bkz. Leeds vd. 2002; Leeds 2003; Russett ve Oneal, 2001). Dolayısı ile uluslararası antlaşmaların, imzacı ülkelerin kullandıkları dış politika araçlarını ortaya koyan etkili bir gösterge olduğunu savunmak yanlış olmayacaktır. Buna bağlı olarak da çalışmamız, bir ülkenin dış politikasının imzaladığı uluslararası antlaşmalar üzerinden analiz edilebileceği yaklaşımı üzerine dayanmaktadır.

Dış politika analizi üzerine yaptığımız literatür taraması sonucunda bir ülkenin dış politikasındaki eğilimleri ve yönelimleri o ülkenin imzaladığı uluslararası antlaşmaların sistematik analizi

üzerinden ölçen bir çalışmaya rastlanmamaktadır. Bu çalışmanın, bu tür bir analiz gerçekleştirerek dış politika analizi literatürüne de yönetsel olarak önemli bir katkı sunacağı düşünülmektedir.

Hipotez, Veri, ve Yöntem

Bu çalışmanın temel amacı, mevcut literatürde iddia edilen Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarı sırasında Türkiye'nin Ortadoğu politikasında meydana gelen değişimleri ampirik olarak test etmektir. Bu bağlamda makale ilk olarak Türkiye'nin Ortadoğu bölgesi ile olan ilişkilerinde önemli bir artış olup olmadığını test etmeyi hedeflemektedir. Çalışmanın ikinci hedefi bu bölge ile geliştirilen ilişkilerin içeriğindeki değişimi yumuşak güç politikaları açısından test etmek ve hangi yumuşak güç politikalarının ön plana çıktığını belirlemektir. Son olarak, bu değişimlerin dönemsel olarak farklılık gösterip göstermediğini ortaya koymaktır. Bu çalışmanın test etmeyi hedeflediği temel hipotezler aşağıdaki gibidir:

*Hipotez 1:*AKP iktidarı döneminde Türkiye Ortadoğu bölgesinde daha aktif bir dış politika izlemiştir.

*Hipotez 2:*AKP iktidarı döneminde Türkiye'nin Ortadoğu politikasında yumuşak güç kullanımına verilen önem artmıştır.

*Hipotez 3:*AKP iktidarı döneminde Türkiye'nin Ortadoğu politikasında yumuşak güç araçlarından olan “ekonomik işbirliği”ne verilen önem artmıştır.

*Hipotez 4:*AKP iktidarı döneminde Türkiye'nin Ortadoğu politikasında yumuşak güç araçlarından olan “bölgedeki uluslararası örgütlerle işbirliği”ne verilen önem artmıştır.

Mevcut literatürdeki çalışmalar Türkiye'nin değişen Ortadoğu politikasını farklı yöntemler kullanarak test etmiştir. Bu çalışmaların önemli bir kısmı iddia edilen değişimi ortaya çıkarmak için hükümet yetkililerinin söylemlerini içeriksel olarak analiz etmiş (Sadık, 2012; Güner, 2012; Yeşiltaş, 2013; Güney ve Mandacı, 2013; Aras, 2014; Yalvaç, 2014), diğer bir kısmı ise politika uygulamalarını ticaret veya doğrudan yabancı yatırım düzeyleri kapsamında incelemiştir (Öniş ve Yılmaz, 2009; Tür, 2011; Kutlay, 2011; İpek, 2013; Hatipoğlu ve Palmer, 2014; Müftüler Baç, 2014; Kirişçi, 2009; 2011; 2012). Bu çalışma, alternatif bir yol izleyerek, ülkeler arasında imzalanan antlaşmaların bu ülkelerin dış politika tercihlerini yansıttığını ve bu tercihlerin yönelimlerini anlamada önemli bir gösterge olduğunu iddia etmektedir. Bir hükümetin siyasi eğiliminin sadece o hükümet tarafından imzalanan antlaşmaların değil aynı zamanda geçmiş hükümetler tarafından imzalanan ve mevcut hükümet tarafından onaylanması için TBMM'ye gönderilen antlaşmaların da göz önüne alınması gerektiği düşünülerek bu tür antlaşmalar da veriye dâhil edilmiştir. Bu antlaşmaların sayısı, içeriği ve imzacı ülkelerin bölgesel dağılımını incelemenin ortaya konan hipotezlerin test edilmesi için gerekli olan bilimsel veriyi oluşturacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda mevcut hipotezler Türkiye'nin Ocak 1984 ile Haziran 2015 arasında imzalayıp TBMM tarafından onaylanan uluslararası antlaşmalardan elde edilen veriler doğrultusunda test edilmektedir. Toplanan tüm bu verilerin ampirik analizi, hem Türkiye'nin son

30 yıllık Ortadoğu politikasının genel bir haritasını çıkarmamıza hem de hükümetler arasındaki dış politika eğilimindeki farklılıkları ortaya koymamıza olanak sağlamaktadır.

Çalışmamızın birinci hipotezini test etmek için 1984-2015 yılları arasında Ortadoğu ülkeleri ile imzalanıp TBMM tarafından onaylanan antlaşmaların tüm antlaşmalar içerisindeki yüzdesel dağılımına bakmak gerekmektedir. İncelenen dönem içerisinde toplam 1454 tane uluslararası antlaşma kodlanmış ve bunların 176 tanesi Ortadoğu ülkeleriyle gerçekleştirilmiştir. Bu bölge ile gerçekleştirilen antlaşmaların tüm antlaşmalar içerisindeki yüzdesel dağılımına hükümetler bazında baktığımız zaman Türk dış politikasının yönelimindeki değişimi görebiliriz.

Çalışmanın, ikinci hipotezi, AKP iktidarıyla, Türkiye'nin Ortadoğu politikasında sert güç kullanımından yumuşak güç kullanımına bir kayma olduğunu iddia etmektedir. Yumuşak güç kullanımı Nye (2004) tarafından bir şey elde etmek veya başka ülkelerin tercihlerini değiştirmek için güç yerine cazibe kullanma becerisi olarak tanımlanmaktadır. Bunun sonucunda, sert güç askeri alanları kapsarken, yumuşak güç ekonomik, kültürel ve fikirselle alanları kapsamaktadır. Askeri, güvenlik, savunma, silah, terörizmle ilgili olan antlaşmalar sert güç kullanımına işaret ederken, ekonomi, kültür, enerji, çevre, teknoloji ile ilgili olan antlaşmalar yumuşak güç kullanımına tekabül etmektedir. Bu çerçevede, bu çalışma 1984-2015 yılları arasında Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleriyle imzalayıp TBMM'de onaylanan uluslararası antlaşmaların içeriklerini beş grup altında sınıflandırmaktadır. Bunlar; güvenlik; ekonomi; enerji ve çevre; hukuki konular; kültür, eğitim ve teknolojidir. Bunlardan ilki sert güç kullanımına tekabül ediyorken, diğer dördü yumuşak güç kullanımının alt sınıflarını oluşturmaktadır. Güvenlik konuları askeri, terör, güvenlik, suç gibi konulardır. Ekonomik konular ticaret, yatırım, vergilendirme gibi konuları kapsarken, enerji ve çevre konuları petrol ve gaz ticareti, nükleer güç kullanımı ve çevrenin korunması ile ilgili konuları kapsamaktadır. Hukuki konular ise ticaret ve adli alanlarda hukuki işbirliği, vatandaşlık, ve sosyal güvenlik gibi konuları kapsamaktadır. Son grup ise kültür, eğitim, turizm, spor, bilim ve teknoloji alanındaki işbirliklerini kapsamaktadır. Bu ayrıntılandırılmış sınıflandırma çalışmanın ikinci ve üçüncü hipotezlerinin test edilmesine imkân vermektedir.

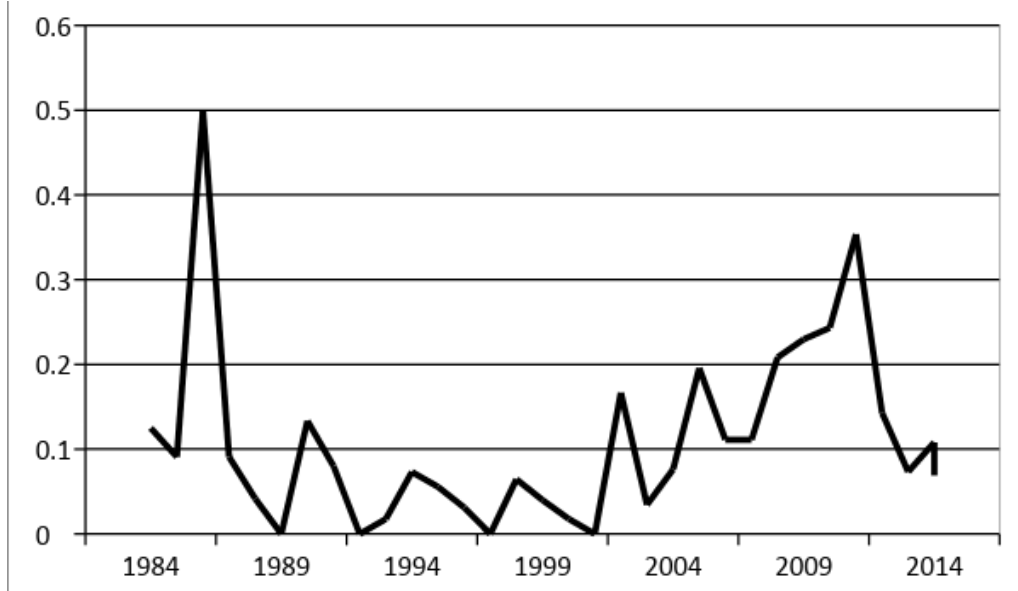
Yapılan antlaşmaların içeriğinden bağımsız olarak mevcut literatür, uluslararası örgütlerle yakın bir ilişki içerisinde olmanın da bir yumuşak güç aracı olduğunu iddia etmektedir. Çalışmanın dördüncü hipotezi olan yumuşak gücün bu boyutunun AKP'nin Ortadoğu politikalarında artmasının test edilebilmesi amacıyla söz konusu her antlaşmada imzacı tarafın uluslararası bir örgüt olup olmadığı veya antlaşmanın Türkiye tarafından benimsenen uluslararası bir konvansiyon veya pakt olup olmadığına bakılmıştır. Bu tip antlaşmaların tüm uluslararası antlaşmalar içindeki yüzdesinin AKP döneminde artması ve böylece dördüncü hipotezin desteklenmesi beklenmektedir. AKP iktidarı döneminde Türkiye'nin Ortadoğu politikasının yoğunluk ve kullanılan araçlar bakımından dönemsel farklılıklar gösterip göstermediğini test etmek için AKP iktidarı üç farklı döneme ayrılmıştır: Kasım 2002-Temmuz 2007 genel seçimleri arasındaki dönem (Birinci AKP dönemi), Temmuz 2007 – Haziran 2011 genel seçimleri arasındaki dönem (İkinci AKP dönemi) ve Haziran 2011-Haziran 2015 genel seçimleri arasındaki dönem (Üçüncü AKP dönemi). Böylece Ortadoğu ülkeleri ile yapılan antlaşmaların tüm antlaşmalar içerisindeki yüzdesi, yapılan antlaşmaların içerikleri ve imzacı taraflar

göz önünde bulundurularak üç AKP iktidarı arasında belirgin bir fark olup olmadığı da incelenmiştir. Tüm bu verilerin analizinden elde edilen sonuçlar bir sonraki bölümde detaylı olarak tartışılmaktadır.

Analiz ve Sonuçlar

Literatürdeki pek çok çalışma AKP'nin iktidara gelişi ile birlikte Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleri ile olan ilişkilerinin geliştiğini savunmaktadır. Çalışmaların büyük bir kısmı AKP iktidarı döneminde Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleri ile yoğunlaşan ilişkilerini AKP'nin yeni dış politika anlayışının bir göstergesi olarak açıklamış ve Türk dış politikasının Batıdan Ortadoğu'ya yöneldiğini iddia etmiştir (Öniş ve Yılmaz, 2009; Kirişçi, 2009; 2012; Öniş, 2011; İpek, 2013; Aras, 2014; Müftüler Baç, 2014; Çakır ve Akdağ, 2017). 1984 ve 2015 yılları arasında Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleri ile imzalayıp TBMM tarafından onaylanan uluslararası antlaşmaların analizi doğrultusunda elde edilen sonuçlar bu savı kısmi olarak doğrulamaktadır. Öncelikle bölge ülkeleri ile imzalanan antlaşmaların diğer tüm ülkelerle imzalanan antlaşmalar içindeki oranının yıllara göre dağılımını gösteren Figür 1'e bakıldığında 1980'li yıllarda Türkiye'nin Ortadoğu ile iyi ilişkiler içinde olduğu, 1990'lı yıllarda ilişkilerde belirgin bir gerileme yaşandığı, AKP'nin 2002 yılında iktidara gelişi ile birlikte ise ilişkilerin tekrar yükselişe geçtiği görülmektedir. Ancak AKP'nin iktidarıyla birlikte ilişkilerde 1990'lara göre bir yükseliş gözlemleniyor olmasına rağmen bu yükseliş 1980'li yıllardaki yükselişin gerisinde kalmaktadır.

Figür 1. Ortadoğu Ülkeleri ile İmzalanan Antlaşmaların Yıllara Göre Yüzdelik Dağılımı

Sonuçları hükümetler bazında incelediğimiz zaman AKP hükümetleri döneminde Ortadoğu ülkeleri ile diğer hükümet dönemlerine göre çok daha fazla sayıda antlaşma imzalandığı gözlemlenmektedir (bkz. Tablo 1). Bu sayılar AKP'nin her bir hükümet dönemi için sırasıyla 30, 94 ve 27'dir. Bu sonuçlar AKP hükümetleri döneminde daha aktif bir dış politika gerçekleştirildiği

savını desteklemektedir. Buna karşın bu veriler yüzdesel olarak incelendiğinde dönemsel olarak ilişkilerde dalgalanmalar olduğu ortaya çıkmaktadır.

Tablo daha ayrıntılı incelediğinde, Türkiye'nin bölge ile olan ilişkilerinin ANAP iktidarı döneminde (1984-1991) çok yoğun olduğu görülmektedir (bkz. Tablo 1). Bunda Turgut Özal liderliğinin etkisi çok büyüktür (Yeşilada 1993, Ataman 2003). Özal'ın İslam ülkeleri ile sıkı ilişkiler başlatan bir siyasi anlayışı benimsemesi; bölge ülkeleri ile olan ortak bağlara vurgu yapması; bölgeyi Türkiye için doğal pazar ve doğal müttefik olarak görmesi ANAP döneminde yoğunlaşan ilişkilerin temel sebebi olarak gösterilebilir (Ataman 2003).

Birinci ve ikinci ANAP dönemlerinde TBMM tarafından onaylanan uluslararası antlaşmaların sırasıyla yüzde 17 ve 8'i Ortadoğu ülkeleri ile imzalanırken, 1990'lı yıllardaki koalisyon hükümetleri döneminde bu oran yüzde 4'ün altına düşmektedir. Bu durumun olası sebebi 1990'lı yıllarda Türkiye'nin Ortadoğu bölgesi ile olan ilişkilerinin genellikle PKK terörü kaynaklı bir güvenlik endişesi üzerinden şekillenmesidir. Nitekim bu dönemde PKK'nın artan saldırıları sonucunda oluşan güvenlik tehdidi yüzünden bölgede aktif bir rol oynamaya başlayan Türkiye'nin, bölge ülkeleriyle ya güç kullanma tehdidi ya da güç kullanma üzerine dayalı ilişkiler geliştirdiği araştırmacılar tarafından da dile getirilmektedir (Aras ve Karakaya Polat, 2008; Akbarzadeh ve Barry, 2017; Sayarı, 2000; Larrabee ve Lesser, 2003; Makovsky, 1999). Suriye, Irak ve İran'ın PKK'ya destek vermeye devam ettiği iddiaları nedeniyle 1990'lı yıllarda Türkiye bu ülkelerle karşı karşıya gelmiş ve ilişkilerde önemli bir gerileme olmuştur (Altunışık 2000). Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerin gerilemesindeki bir başka neden de Kemalist değerlerin savunucusu olan ordu ve dışişleri bakanlığının bu dönemin dış politikasında etkin rol oynaması olarak gösterilebilir. Özellikle Refahyol (RP-DYP) hükümeti sırasında Erbakan'ın siyasi görüşleri ve Ortadoğu ülkelerine gerçekleştirdiği ziyaretlerin laik kesimde dış politikamız İslamlaşıyor korkusu yaratması sonucu ordu dış politikada etkin bir rol üstlenmiştir (Oran 2001).

Tablo 1. Ortadoğu Ülkeleri ile İmzalanan Antlaşmaların Hükümetler Bazında Dağılımı, 1984-2015

İktidardaki Hükümetler	Dönem	Toplam Antlaşma Sayısı	Ortadoğu Ülkeleri ile İmzalanan Antlaşma Sayısı	Yüzde (Ortadoğu/Toplam)
Birinci ANAP Hükümeti	Ocak 1984–Aralık 1987	36	6	0.17
İkinci ANAP Hükümeti	Aralık 1987–Kasım 1991	93	7	0.08
DYP-SHP Hükümeti	Kasım 1991–Ekim 1995	119	4	0.03
ANAP-DYP Hükümeti	Mart 1996–Haziran 1996	0	0	0
RP-DYP Hükümeti	Haziran 1996–Haziran 1997	54	2	0.04
ANAP-DSP-DTP Hükümeti	Haziran 1997–Ocak 1999	55	2	0.04
DSP Hükümeti	Ocak 1999–Mayıs 1999	0	0	0
DSP-MHP-ANAP Hükümeti	Mayıs 1999–Kasım 2002	143	4	0.03
Birinci AKP Hükümeti	Kasım 2002–Temmuz 2007	340	30	0.09
İkinci AKP Hükümeti	Temmuz 2007–Haziran 2011	342	94	0.28
Üçüncü AKP Hükümeti	Haziran 2011–Haziran 2015	272	27	0.10

Parti İsimleri: ANAP (Anavatan Partisi), SHP (Sosyal Demokrat Halkçı Parti), DYP (Doğru Yol Partisi), RP (Refah Partisi), DSP (Demokratik Sol Parti), DTP (Demokratik Toplum Partisi), MHP (Milliyetçi Hareket Partisi), AKP (Adalet ve Kalkınma Partisi)

Sonuç olarak Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleriyle olan ilişkileri ANAP iktidarı boyunca yükselmiş, koalisyon hükümetleri döneminde düşmüş AKP iktidarında tekrar yükselmiştir. İlişkilerdeki bu dalgalanma sadece farklı hükümetler arasında değil, aynı hükümetin yönetimi altında da farklılık göstermektedir. Figür 1'e bakıldığında AKP hükümetleri döneminde 2007-2011 yılları arasında ilişkilerde hızlı bir yükseliş yaşandığı, buna karşılık 2012-2015 yılları arasında ciddi bir düşüş gerçekleştiği görülmektedir. Tablo 1'de görüleceği üzere, birinci AKP döneminde (2002-2007) bölge ile imzalanan antlaşma oranı yüzde 3'ten yüzde 9'a yükselmiştir. Bu oranın ikinci AKP döneminde(2007-2011) daha da artarak neredeyse üç katına çıktığı ve antlaşmaların yüzde 28'inin Ortadoğu ülkeleri ile imzalandığı görülmektedir. Bu değişimi açıklamak için hem bölgesel ve küresel dinamikleri hem de AKP'nin İslami kimliği ve Türk siyasetinin iç dinamiklerini göz önünde bulundurmak gerekir. Örneğin 2003 yılında ABD'nin terör ile mücadele adı altında Irak'a yaptığı müdahale sırasında Türkiye'nin Amerikan askerlerine kendi topraklarından geçişe izin vermemesi Arap bölgesi ile dostane ilişkiler geliştirilmesi için önemli bir ortam hazırlamıştır. Ayrıca 2003 yılında Irak'ın işgali Saddam rejiminin yıkılmasıyla bölgede oluşan boşluğu dengelemek ve aktif bir rol oynamak için Türkiye'ye önemli bir fırsat sağlamıştır (Oğuzlu, 2007; Meral ve Paris, 2010; Altunışık ve Martin, 2011; Parlar Dal, 2011; Müftüler Bac, 2014). 2008 yılındaki küresel ekonomik krizden Türkiye'nin çok az zararlı çıkması Türkiye'nin kendine olan güvenini arttırmış, hem bölgesel hem de küresel gelişmelerde etkin bir rol oynamak istemesine yol açmıştır. Ayrıca Avrupadaki pek çok ülkeyi olumsuz etkileyen 2008 ekonomik krizinin Türkiye'nin yeni pazarlara yönelmesine yol açması Ortadoğu ile olan ilişkilerin artmasında önemli bir başka etken olarak gösterilebilir (Öniş, 2011). Ahmet Davutoğlu'nun stratejik derinlik politikası da söz konusu ilişkilerin artmasında etkili olan başka bir faktördür (Balcı ve Miş, 2008; Aras ve Görener, 2010). Davutoğlu (2008), Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik dış politikasının temel prensiplerini ortaya koyarken PKK ile mücadelenin ötesine geçip kültürel ilişkilerin yoğunlaşması, Irak, Suriye ve İran ile sıfır sorun yaşanması ve Türkiye'nin bölgesel bir güç olarak bölgedeki ülkeler arasında arabuluculuk yaparak sorunların çözümünde etkin bir rol oynaması gerektiğini vurgulamış ve ilişkileri bu yönde geliştirme çabası içerisinde bulunmuştur.

Tablo 1'de ikinci AKP hükümeti (2007-2011) döneminde çok yoğun seyreden Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleri ile olan ilişkilerinin 2011 yılından sonra keskin bir düşüş yaşayarak imzalanan antlaşma sayısının yüzde 28'den yüzde 10 seviyesine gerilediği görülmektedir. Bölge ülkelerle imzalanan antlaşma sayısındaki bu keskin düşüş Arap Baharı'nın etkisi olarak gösterilebilir. Arap Baharı'nın Suriye'ye sızması ile bölgedeki gerginliğin giderek arttığı ve bu durumun AKP'nin Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerini geliştirme çabasını olumsuz etkilediği iddia edilmektedir (Demirtaş – Bagdonas, 2014; Demirtaş, 2013; Çakmak, 2016; Akbarzadeh ve Barry, 2017).

Türk dış politikası literatüründeki temel savlardan biri AKP iktidarı döneminde Türkiye'nin Ortadoğu politikasında sert güç kullanımının azaldığı ve yumuşak güç kullanımının arttığı

yönündedir. Bu açıdan, çalışmanın ikinci hipotezi Türkiye'nin Ortadoğu politikasında yumuşak güç kullanımına verilen önemin AKP döneminde arttığını savunmaktadır. Tablo 2 her bir iktidar döneminde onaylanan antlaşmaların konular bazında yüzdesel dağılımını vermektedir. Veriler incelendiğinde ilk göze çarpan sonuç, 1990'lı yıllarla kıyaslandığında AKP iktidarı döneminde güvenlik, savunma, silah, ya da terörizmle mücadele gibi konularla ilgili onaylanan antlaşmaların sayısında herhangi bir düşüş görülmediğidir. Aksine ikinci ve üçüncü AKP dönemlerinde bu konularla ilgili yapılan antlaşmalarda belirgin bir artış göze çarpmaktadır. Tablo 2, dış politikada yumuşak gücün bileşenleri olan ekonomi, enerji, çevre, kültür, eğitim ve hukuki konuları içeren antlaşmaların toplam oranı birinci, ikinci ve üçüncü AKP dönemlerinde sırasıyla yüzde 76, 64 ve 70 oranında olduğunu göstermektedir. Bu oran oldukça yüksek gibi görünse de AKP'den önce iktidarda olan koalisyon hükümetleri döneminde bu rakamın çok daha yüksek olduğu görülmektedir. ANAP-DSP-DTP ve DSP_MHP_ANAP hükümetleri döneminde onaylanan antlaşmaların tümü (%100) bu kapsama girmektedir. Bu bulgular da literatürdeki pek çok çalışmanın öne sürdüğü AKP iktidarı döneminde sert güç kullanımı azaldı savını yanlışlamaktadır. Dolayısı ile bulgular çalışmanın ikinci hipotezini desteklememektedir.

Tablo 2.Ortadoğu Ülkeleri ile İmzalanan Antlaşmaların Konu Bazlı Dağılımı

	Güvenlik	Ekonomi	Enerji ve Çevre	Hukuki Konular	Kültür ve Eğitim	Diğer
Birinci ANAP Hükümeti <i>Ocak 1984-Aralık 1987</i>	0.00	0.17	0.17	0.17	0.33	0.16
İkinci ANAP Hükümeti <i>Aralık 1987-Kasım 1991</i>	0.14	0.14	0.00	0.14	0.00	0.58
DYP-SHP Hükümeti <i>Kasım 1991-Ekim 1995</i>	0.00	0.75	0.00	0.00	0.25	0.00
RP-DYP Hükümeti <i>Haziran 1996-Haziran 1997</i>	0.00	1.00	0.00	0.00	0.00	0.00
ANAP-DSP-DTP Hükümeti <i>Haziran 1997-Ocak 1999</i>	0.00	1.00	0.00	0.00	0.00	0.00
DSP-MHP-ANAP Hükümeti <i>Mayıs 1999-Kasım 2002</i>	0.00	0.50	0.00	0.25	0.00	0.25
Birinci AKP Hükümeti <i>Kasım 2002-Temmuz 2007</i>	0.03	0.53	0.13	0.03	0.07	0.23
İkinci AKP Hükümeti <i>Temmuz 2007-Haziran 2011</i>	0.15	0.29	0.17	0.04	0.14	0.21
Üçüncü AKP Hükümeti <i>Haziran 2011-Haziran 2015</i>	0.26	0.36	0.08	0.00	0.26	0.04

Not.Bu tablodaki rakamlar Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleri ile imzaladığı ve TBMM tarafından onaylanan uluslararası antlaşmaların içerik olarak dağılımını göstermektedir. ANAP-DYP hükümeti ile DSP hükümeti iktidarlari altında hiçbir uluslararası antlaşma imzalanıp TBMM tarafından onaylanmadığı için bu dönemler tabloya dahil edilmemiştir.Tablodaki dağılım 0 ile 1 arasında ondalıklı ifadeler ile belirtilmiştir. 1 %100 ü ifade etmektedir. Örneğin ikinci ANAP iktidarı döneminde Ortadoğu ülkeleri ile imzalanıp TBMM tarafından onaylanan antlaşmaların yüzde 14ü güvenlik konusudur.

Çalışmamızın üçüncü hipotezi AKP iktidarı döneminde Türkiye'nin Ortadoğu politikasında yumuşak güç kullanımı olarak ekonomik işbirliğinin arttığını ortaya koymaktadır. Tablo 2'ye baktığımız zaman Ortadoğu ülkeleri ile imzalanan antlaşmalar içerisinde 1980'li yıllardan bu yana ekonomi odaklı (ticaret, yatırım, vergilendirme vb.) antlaşmaların en baskın antlaşma tipi olduğunu görüyoruz. AKP'nin iktidara gelişi bu durumda bir değişiklik yaratmamıştır. Hatta ikinci AKP döneminde (2007-2011) ekonomik içerikli antlaşma sayısında ciddi bir düşüş vardır. Öyle ki 2002-2007 yılları arasında Ortadoğu ülkeleri ile imzalanan antlaşmaların yüzde 53'ü ekonomi odaklıyken, 2007-2011 yılları arasında bu sayı yüzde 29'a düşmüştür. Dolayısı ile uluslararası antlaşmaların analizinden elde ettiğimiz veriler üçüncü hipotezimizi de doğrulamamıza olanak vermemektedir. Ancak Ortadoğu ülkeleri ile imzalanan antlaşmaların analizi enerji, çevre, eğitim ve kültür gibi başka yumuşak güç araçlarının AKP'nin iktidara gelişi ile birlikte baskın hale geldiğini göstermektedir. 2002 öncesinde enerji ve çevre içerikli antlaşmalar hiç gözlemlenmiyorken (birinci ANAP hükümeti bir istisna) birinci, ikinci ve üçüncü AKP dönemlerinde Ortadoğu ülkeleri ile imzalanan antlaşmaların sırasıyla yüzde 13, 17 ve 7'sinin enerji ve çevre konulu olduğu görülmektedir. Benzer şekilde Ortadoğu ülkeleri ile 1990'lı yıllarda pek fazla kültür ve eğitim içerikli antlaşma imzalanmamışken, birinci, ikinci ve üçüncü AKP dönemlerinde bölge ülkeler ile imzalanan antlaşmaların sırasıyla yüzde 7, 14 ve 22'si kültür ve eğitim içeriklidir (bkz. Tablo 2). Özellikle ikinci ve üçüncü AKP döneminde kültür ve eğitim konulu antlaşmaların artmasında Ahmet Davutoğlu'nun stratejik derinlik doktrininin etkisi büyüktür çünkü bu doktrine göre kültür, küresel ve bölgesel gücün en önemli bileşenidir (Davutoğlu, 2008). Veriler, AKP hükümetinin Müslüman kimliğin altını çizerek özellikle Ortadoğu'da kültür ve eğitimi önemli bir dış politika aracı olarak kullandığını desteklemektedir.

Tablo3. Uluslararası Kuruluşlarla İmzalanan Antlaşmaların Yüzdesel Dağılımı, 1984-2015

Birinci ANAP Hükümeti <i>Ocak 1984–Aralık 1987</i>	0.00
İkinci ANAP Hükümeti <i>Aralık 1987–Kasım 1991</i>	0.00
DYP-SHP Hükümeti <i>Kasım 1991–Ekim 1995</i>	0.25
RP-DYP Hükümeti <i>Haziran 1996–Haziran 1997</i>	0.50
ANAP-DSP-DTP Hükümeti <i>Haziran 1997–Ocak 1999</i>	0.00
DSP-MHP-ANAP Hükümeti <i>Mayıs 1999–Kasım 2002</i>	0.00
Birinci AKP Hükümeti <i>Kasım 2002–Temmuz 2007</i>	0.00
İkinci AKP Hükümeti <i>Temmuz 2007–Haziran 2011</i>	0.11
Üçüncü AKP Hükümeti <i>Haziran 2011–Haziran 2015</i>	0.22

Çalışmamızın dördüncü hipotezi AKP iktidarı döneminde Türkiye'nin Ortadoğu politikasında yumuşak güç araçlarından olan "bölgedeki uluslararası örgütlerle işbirliği"ne verilen önemin artmış olduğudur. Ancak Ortadoğu ülkeleriyle imzalanan antlaşmalar analiz edildiğinde ikinci ve üçüncü AKP iktidarı döneminde onaylanan antlaşmaların sırasıyla yüzde 11 ve 22'sinin uluslararası kuruluşlarla imzalandığı fakat birinci AKP iktidarı döneminde onaylanan hiçbir antlaşmanın uluslararası bir örgütle imzalanmadığı görülmektedir (bkz. Tablo 3). DYP-SHP (1991-1995) ve RP-DYP(1996 – 1997) dönemlerinde bölge ile imzalanan antlaşmaların neredeyse yarısının uluslararası örgütlerle imzalanmış olduğu da göz önünde bulundurulursa çalışmanın dördüncü hipotezinin tam anlamıyla destekleyen bir sonuç çıkarılamamaktadır. AKP dönemi Türkiye'nin Ortadoğu politikasında bölgedeki uluslararası örgütlerle olan işbirliği giderek artan bir yön izlese de, önceki tüm hükümet dönemlerinden daha yüksek seviyede olduğunu iddia etmek doğru olmayacaktır. 1990'lı yıllarda Türkiye'nin Ortadoğu bölgesinde bazı örgütlenmelere öncülük etmesi doğabilecek tehdit ve risklere karşı korunmak isteği ile açıklanabilir (Akgün 2009).

Sonuç olarak Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleri ile 1984-2015 yılları arasında imzaladığı antlaşmaların analizinden elde edilen bulgular, Türkiye'nin AKP döneminde daha aktif bir Ortadoğu politikası izlediğini ve bölgede ekonomi, kültür ve eğitimin önemli bir dış politika aracı olarak kullanıldığını göstermektedir. Yalnız, veriler gerek bölgesel gerekse içeriksel öncelikler açısından AKP hükümetleri içerisinde belirgin farklılıklar olduğuna işaret etmektedir. Özellikle üçüncü AKP hükümeti döneminde hem bölge ülkeleri ile olan ilişkilerde bir azalma olduğu hem de ilişkilerin daha sert güç kullanımına doğru kaydığı görülmektedir.

Sonuç

AKP iktidarı döneminde Türkiye'nin değişen Ortadoğu politikasına odaklanan bu çalışma literatürde ileri sürülen pek çok savı test etmeyi hedeflemiştir. Bu amaç doğrultusunda Ocak 1984 ve Haziran 2015 tarihleri arasında Ortadoğu ülkeleri ile imzalanıp TBMM tarafında onaylanan tüm uluslararası antlaşmalar kodlanmış ve analiz edilmiştir. Oluşturulan bu veri tabanı, sadece AKP dönemi Ortadoğu politikası ile ilgili olarak ileri sürülen savların test edilmesine değil 1980'lerden bu yana Türkiye'nin Ortadoğu politikasının geçirdiği tüm değişimlerin ortaya konulmasına olanak sağlamaktadır.

Bu çalışmanın ampirik bulguları AKP dönemi dış politikasının Ortadoğu'ya yöneldiğini göstermektedir. AKP iktidarı döneminde Türkiye'nin Ortadoğu politikasında sert güç kullanımının azaldığı ve yumuşak güç kullanımının arttığını savunan çalışmaların aksine bölge ülkeleriyle imzalanan antlaşmaların analizi 1990'lı yıllarla kıyasladığımız zaman AKP iktidarı döneminde güvenlik konulu antlaşmaların sayısında herhangi bir düşüş olmadığı görülmektedir. Diğer yandan dış politikada yumuşak gücün bileşenleri olan ekonomi, enerji, çevre, kültür, eğitim ve hukuki konuları içeren antlaşmaların toplam oranına bakıldığında bu oranın yüksek olduğu, ancak bu oranın AKP'den önce iktidarda olan koalisyon hükümetleri döneminden daha yüksek

olmadığı görülmektedir. Dolayısı ile AKP iktidarı döneminde Ortadoğu ülkeleri ile imzalanıp onaylanan uluslararası antlaşmalar incelendiğinde genel olarak sert güç kullanımının azaldığını ve yumuşak güç kullanımının arttığını söylemek mümkün görünmemektedir. Literatürde ileri sürülen bir başka iddia ise AKP iktidarı döneminde Türkiye'nin Ortadoğu politikasında yumuşak güç kullanımı olarak ekonomik işbirliğinin arttığıdır. Ortadoğu ülkeleri ile imzalanan antlaşmaların analizinden elde edilen veriler 1980'li yıllardan bu yana ekonomi içerikli antlaşmaların en baskın antlaşma tipi olduğunu ve AKP'nin iktidara gelişinin bu durumda bir değişiklik yaratmadığını göstermektedir. Ancak Türkiye'nin Ortadoğu politikasında kültür ve eğitimin yumuşak güç aracı olarak kullanımının AKP döneminde arttığı çalışmanın önemli bir bulgusudur.

Uluslararası antlaşmalardan elde ettiğimiz veriler Türkiye'nin AKP dönemi Ortadoğu politikasının sadece önceki dönemlere göre belirli farklar taşıdığını göstermekle kalmayıp bu farklılığın AKP iktidarları arasında da var olduğunu göstermektedir. Örneğin 2010 sonrasında Türkiye'nin Ortadoğu politikasında görülen değişim Arap Baharının etkisini göstermektedir. Bu da bize dış politika analizinde bölgesel ve küresel gelişmelerin bir ülkenin dış politikasını şekillendirmede ne kadar etkili olduğunu hatırlatmaktadır. Böylece bu çalışma sadece değişimi ortaya koymakla kalmayıp bunu nedenleri hakkında da bize bazı ipuçları vermektedir. Türk dış politikası literatürünün yanısıra bu çalışma, dış politika analizi literatürüne de katkıda bulunmaktadır. Bir ülkenin dış politikasındaki temel eğilimlerin ve değişimlerin o ülkenin imzaladığı uluslararası antlaşmaların analizi üzerinden ölçümlenebileceğini göstererek yöntemsel bir katkı sunmaktadır.

Kaynakça

- Ataman, M. (2003) "Özalist Dış Politika: Aktif ve Rasyonel Bir Anlayış". *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*. Sayı 2:49-64.
- Akgün B. (2009) "Türk Dış Politikası ve Uluslararası Örgütler". *Akademik ORTA DOĞU*, Cilt 3, Sayı 2, 2009Altunışık, M. B. (2000), "Güvenlik Kısılacında Türkiye-Ortadoğu İlişkileri," G. Özcan ve Ş. Kut (der.), *En Uzun Onyıllık: Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*, İstanbul: Boyut Yayınları
- Akbarzadeh, S. ve J. (2017) Iran and Turkey: not Quite Enemies but less than Friends", *Third World Quarterly*, 38(4): 980-995.
- Altunışık, M. B. ve Martin L. G. (2011) "Making sense of Turkish foreign policy in the MiddleEast under AKP", *Turkish Studies*, 12(4): 569-587.
- Aras, B. (2014) "Davutoğlu Era in Turkish Foreign Policy Revisited", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 16 (4): 404-418.
- Aras, B. ve Görener A. (2010) "National role conceptions and foreign policy orientation: the ideational bases of the Justice and Development Party's foreign policy activism in the Middle East", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 12(1): 73-92.
- Aras, B. ve Karakaya Polat R. (2008) "From Conflict to Cooperation: Desecuritization of Turkey's Relations with Syria and Iran", *Security Dialogue*, 39(5): 495-515.
- Arıkan Akdağ, G. (2017) "Adalet ve Kalkınma Partisi: Kürt Sorununun Yeniden Tanımlanması ve Türkiye'nin Değişen Ortadoğu Politikası", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(1): 121-144.

- Aydın Çakır, A. ve Arıkan Akdağ G. (2017) "An Empirical Analysis of the Change in Turkish Foreign Policy under the AKP Government", *Turkish Studies*, 18(2): 334-357.
- Aytürk, İ. (2011) "The Coming of an Ice Age? Turkish-Israeli Relations Since 2002", *Turkish Studies*, 12(4): 675-687.
- Balcı, A. ve Kardaş T. (2012) "The Changing Dynamics of Turkey's Relations with Israel: an Analysis of "Securitization"", *Insight Turkey*, 14(2): 99-120.
- Balcı, A. ve Miş N. (2008) "Turkey's Role in the Alliance of Civilizations: a New Perspective in Turkish Foreign Policy?", *Turkish Studies*, 9(3): 387-406.
- Barkey, H. J. (2011) "Turkey and Iraq: The Making of a Partnership", *Turkish Studies*, 12(4): 663-674.
- Bilgin, P. ve Bilgiç A. (2011) "Turkey's "New" Foreign Policy toward Eurasia", *Eurasian Geography and Economics*, 52(2): 173-195.
- Çakmak, C. (2016) "Turkish-Syrian Relations in the Wake of the Syrian Conflict: back to Securitization?", *Cambridge Review of International Affairs*, 29(2): 695-717.
- Davutoğlu, A. (2008), "Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007", *Insight Turkey*, 10(1):77-96.
- Demirtaş, B. (2013) "Turkish Syrian Relations: From Friend 'Esad' to Enemy 'Esed'", *Middle East Policy*, 20(1): 111-120.
- Demirtaş-Bagdonas, Ö. (2014) "Reading Turkey's Foreign Policy on Syria: The AKP's Construction of a Great Power Identity and the Politics of Grandeur", *Turkish Studies*, 15(1): 139-155.
- Ehteshami, A., ve Elik, S. (2011) "Turkey's Growing Relations with Iran and Arab Middle East", *Turkish Studies*, 12(4): 643-662.
- Ennis, C. A., ve Momani B. (2013) "Shaping the Middle East in the Midst of the Arab Uprisings: Turkish and Saudi Foreign Policy Strategies", *Third World Quarterly*, 34(6): 1127-1144.
- Güner, S. Ş. (2012) "Religion and Preferences: a Decision Theoretic Explanation of Turkey's New Foreign Policy", *Foreign Policy Analysis*, 8: 217-230.
- Güney, A. ve Mandacı N. (2013) "The Meta-Geography of the Middle East and North Africa in Turkey's New Geopolitical Imagination", *Security Dialogue*, 44(5-6): 431-448.
- Hatipoğlu, E. ve Palmer G. (2014) "Contextualizing Change in Turkish Foreign Policy: the Promise of the 'Two-Good' Theory", *Cambridge Review of International Affairs*, online publication Doi:10.1080/09557.571.2014.888538
- İpek, P. (2013) "Ideas and Change in Foreign Policy Instruments: Soft Power and the Case of the Turkish International Cooperation and Development Agency", *Foreign Policy Analysis*, 11(2): 1-21.
- Kirişçi, K. (2009) "The Transformation of Turkish Foreign Policy: The Rise of the Trading state", *New Perspectives on Turkey*, 40: 29-57.
- Kirişçi, K. (2011) "Turkey's "Demonstrative Effect" and the Transformation of the Middle East", *Insight Turkey*, 13(2): 33-55.
- Kirişçi, K. (2012) "Turkey's Engagement with its Neighborhood: a "Synthetic" and Multidimensional Look at Turkey's Foreign Policy Transformation", *Turkish Studies*, 13(3): 319-341.
- Kutlay, M. (2011) "Economy as the 'Practical Hand' of 'New Turkish Foreign Policy: a Political Economy Explanation", *Insight Turkey*, 13(1): 67-88.
- Larrabee, F. S. ve Lesser I. O. (2003) *Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertainty*, Santa Monica, CA: RAND.
- Leeds B., J. Ritter, S. Mitchell ve A. Long (2002) "Alliance Treaty Obligations and Provisions, 1815-1944", *International Interactions*, 28(3): 237-260.

- Leeds, B. (2003). "Alliance Reliability in Times of War: Explaining State Decisions to Violate Treaties". *International Organization*, 57(4), 801-827.
- Makovsky, A. (1999). "The New Activism in Turkish Foreign Policy", *SAIS Review*, 19(1), 92-113.
- Mansfield, E. D., Milner, H. V. ve Rosendorff, B. P. (1998) "Why Democracies Cooperate More: Electoral Control and International Trade Agreements". American Political Science Association konferansında sunulan bildiri. Eylül 3-6, Boston, Mass..
- Mansfield E. D. ve J. C. Pevehouse (2000) "Trade Blocs, Trade Flows, and International Conflict" *International Organization*, 54(4):775-808.
- Meral, Z. ve Paris J. (2010) "Decoding Turkish Foreign Policy Hyperactivity", *The Washington Quarterly*, 33(4): 75-86.
- Mitchell M. S. ve P. R. (2007) "International Institutions and Compliance with Agreements". *American Journal of Political Science*. 51(4): 721-737.
- Müftüler-Baç, M. (2011) "Turkish Foreign Policy, its Domestic Determinants and the Role of the European Union", *South European Society and Politics*, 16(2): 279-291.
- Müftüler-Baç, M. (2014) "Changing Turkish Foreign Policy towards Iraq: New Tools of Engagement", *Cambridge Review of International Affairs*, 27(3): 538-552.
- Nye, J. S. (2004) *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, New York: Public Affairs.
- Oğuzlu, H. T. (2007) "Soft Power in Turkish Foreign Policy", *Australian Journal of International Affairs*, 61(1): 81-97.
- Oğuzlu H. T. (2016) "Turkish Foreign Policy at the Nexus of Changing International and Regional Dynamics", *Turkish Studies*, 17(1): 58-67.
- Oran, B. (2001), *Türk Dış Politikası; Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Olaylar, Yorumlar, Belgeler*, cilt I, İstanbul, İletişim Yayınları
- Öniş, Z. ve Yılmaz Ş. (2009) "Between Europeanization and Euro-Asianism: Foreign Policy Activism in Turkey during the AKP Era", *Turkish Studies*, 10(1): 7-24.
- Öniş, Z. (2011) "Multiple Faces of the "New" Turkish Foreign Policy: Underlying Dynamics and a Critique", *Insight Turkey*, 13(1): 47-65.
- Özcan M. et al (2015) "Assessments of Turkish Foreign Policy in the Middle East During the Arab Uprisings", *Turkish Studies*, 16(2): 195-208.
- Özdamar, Ö. et al (2014) "From Good Neighbor to Model: Turkey's Changing Roles in the Middle East in the Aftermath of the Arab Spring", *Uluslararası İlişkiler*, 11(42): 93-113
- Özpek, B. B. ve Demirağ Y. (2014) "Turkish Foreign Policy after the 'Arab Spring': from Agenda-Setter State to Agenda-Entrepreneur State", *Israel Affairs*, 20(3): 328-346.
- Parlar Dal, E. (2012) "The Transformation of Turkey's Relations with the Middle East: Illusion or Awakening?", *Turkish Studies*, 13(2): 245-267.
- Parlar Dal, E. (2016) "Conceptualizing and Testing the 'Emerging Regional Power' of Turkey in the Shifting International Order", *Third World Quarterly*, 37(8): 1425-1453.
- Russett, B. ve J. Oneal. (2001). *Triangulating Peace: Democracy, Interdependence, and International Organizations*. New York: W.W. Norton.
- Sadık, G. (2012) "Magic Blend or Dangerous Mix? Exploring the Role of Religion in Transforming Turkish Foreign Policy from a Theoretical Perspective", *Turkish Studies*, 13(3): 293-317.
- Sauvant, K. P. ve L. E. Sachs (2009) *The Effect of Treaties on Foreign Direct Investment: Bilateral Investment Treaties, Double Taxation Treaties, and Investment Flows*. Oxford University Press

- Sayarı, S. (2000) "Turkish Foreign Policy in the Post-Cold War Era: the Challenges of Multi-Regionalism", *Journal of International Affairs*, 54(1): 169-182. Sözen, A. (2010) "A Paradigm Shift in Turkish Foreign Policy: Transition and Challenges", *Turkish Studies*, 11(1): 103-123. Tür, Ö. (2011) "Economic Relations with the Middle East under the AKP-Trade, Business Community and Reintegration with Neighboring Zones", *Turkish Studies*, 12(4): 589-602.
- Viotti, P. R. ve M. V. Kauppi (2010). *International Relations Theory*. Pearson Education
- Yalvaç, F. (2014) "Approaches to Turkish Foreign Policy: a Critical Realist Analysis", *Turkish Studies*, 15(1): 117-138. Yeşiltaş, M. (2013) "The Transformation of the Geopolitical Vision in Turkish Foreign Policy", *Turkish Studies*, 14(4): 661-687. Yeşilada, B. (1993). "Turkish Foreign Policy toward the Middle East" [(eds.) Atila Eralp ed.. *The Political and Socioeconomic Transformation of Turkey*. Westport, CT: Praeger] içinde: 169-192.